

MOORD OP HET GROOT EILAND

DE ZAAK MARIE ANTHEUNIS,
SEPTEMBER 1944

AMAR ANTHEUNIS &
ARJAN VAN DIXHOORN

A
U
P

In de ochtend van Dolle Dinsdag, 5 september 1944, fietste de alleenstaande moeder Marie Antheunis van haar zus in Terneuzen naar Axel, een stadje in de grensstreek tussen Nederland en België. Ze kwam nooit aan. In plaats daarvan werd ze samen met de haar onbekende Debora van Es opgepakt, gevangengezet, gemarteld en verkracht door leden van het voormalig verzet, verenigd in de Ordedienst. De twee vrouwen verdwenen spoorloos. Pas eind februari 1946 werden hun overblijfselen opgegraven. De zaak was kort een nationaal schandaal, maar na een gerechtelijk vooronderzoek verdween de zaak in de doofpot.

Tachtig jaar later onthult een reconstructie door wie de vrouwen werden vermoord en waarom. Dit boek vertelt het verhaal van een van hen, Marie Antheunis. Kritisch gebruik van mondelinge overlevering, familiearchieven en andere archieven, waaronder dossiers uit het archief van de Bijzonder Rechtspraak, geeft inzicht in het roerige leven en tragische einde van Marie en verklaart waarom deze moorden verborgen moesten blijven.

Amar Antheunis studeerde architectuur/interieur-architectuur aan de kunst-academie St. Joost te Breda en cultuurwetenschappen aan de Open Universiteit. Van 1974 tot 2010 had hij een architectenbureau. Hij is een volle neef van Marie Antheunis.

Arjan van Dixhoorn werkte als historicus aan universiteiten in binnen- en buitenland. Van 2013 tot 2025 doceerde hij geschiedenis aan het internationale University College Roosevelt van de Universiteit Utrecht te Middelburg.

Moord op het Groot Eiland

Nu het zwijgen over de moorden op het Groot Eiland is doorbroken, hopen we dat nog meer verhalen, herinneringen, documentatie (fotomateriaal, dagboeken, archieven van de Ordedienst, enzovoort) naar boven zullen komen. Voor het doorgeven van aanvullende documentatie of informatie en suggesties die relevant zijn voor onze reconstructie van de moordzaak kunt u de auteurs per email bereiken op: moordophetgrooteiland@gmail.com

Moord op het Groot Eiland

De zaak Marie Antheunis, september 1944

Amar Antheunis
&
Arjan van Dixhoorn

Amsterdam University Press

Deze publicatie is tot stand gekomen met steun van Familiefonds Hurgronje, het Hendrik Mullerfonds en particuliere giften.

Afbeelding omslag: foto Groot Eiland. Niek Goossen, fotograaf
Visualisatie idee omslag: Petra Kasteleijn, vormgever en fotograaf
Ontwerp omslag: Bart van den Tooren en Amar Antheunis
Ontwerp binnenwerk: Marijke Maarleveld

ISBN 978 90 4857 036 2
e-ISBN 978 90 4857 037 9 (ePub)
DOI 10.5117/9789048570362
NUR 683 | 689

© A. Antheunis en A. van Dixhoorn / Amsterdam University Press B.V., Amsterdam 2025

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

De uitgeverij heeft ernaar gestreefd alle copyrights van in deze uitgave opgenomen illustraties te achterhalen. Aan hen die desondanks menen alsnog rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht contact op te nemen met Amsterdam University Press.

Opgedragen aan:

Marie Antheunis

*Als gerechtigheid voor alle vernederingen
en het immense leed dat je hebt doorstaan
in de strijd voor je kind Bennie.*

Clement en Henrica Antheunis

*Als gerechtigheid voor jullie onmetelijke verdriet en
de vergeefse, heroïsche strijd die jullie gevoerd hebben om te achterhalen
wat er met jullie dochter was gebeurd, waarbij alleen diepe
vernedering jullie ten deel viel.*

Pepijn en Marjolijn Antheunis

*Vertel allen die na ons komen over ons, onze strijd en het leven dat wij wensen.
Mogen onze grootste verlangens door het leven zelf overtroffen worden.
Werk en heb lief, vecht en win.
Leef allen en wordt groot.**

* Krijn Breur, Nederlandse Interbrigadist, geparafraseerd fragment uit zijn afscheidsbrief van 5 februari 1943.

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord 9

DEEL 1 DE WERELD VAN MARIE ANTHEUNIS

1. De wereld van Marie Antheunis 17
2. Het gezin Antheunis 51
3. Marie 79
4. Johan 101
5. Martha 121
6. Het gezin Van Es 137
7. De kroongetuige 151

DEEL 2 DE MOORDZAAK MARIE ANTHEUNIS

8. Dwaalspoor en doofpot: dossier 1362 205
9. Het verzet en de Ordedienst 267
10. Van Dolle Dinsdag tot bevrijding 289
11. Van Ordedienst naar Militair Gezag 317
12. Beschuldigd van moord: een dwaalspoor 355
13. De beschuldigden: Rubens en Krediet 377
14. Het Groot Eiland en de moorden 407

Reconstructie en besluit 459

Dankwoord 485

Bibliografie 489

Bronnen en collecties 493

Namenregister 495

Over de auteurs 503

VOORWOORD

Op 20 februari 1946 publiceerde de katholieke krant voor zuidwest Nederland *de Stem* een opmerkelijk commentaar op de voorpagina onder de kop ‘Drama uit verwarde dagen. Twee meisjes verdwenen. Wanneer komt er klaarheid in deze zaak?’ Aanleiding voor het stuk was een lange open brief gericht aan de illegaliteit in Zeeuws-Vlaanderen, geschreven door de oud-verzetsman J.W. Hofwijk. De timing en toonzetting van het commentaar was opmerkelijk.¹

Het valt op dat de krant de tekst van de open brief zelf niet publiceert, maar die alleen met slechts enkele flinke citaten samenvat. In de brief vertelt Hofwijk volgens de hoofdredactie over een vader uit Axel die sinds anderhalf jaar zijn dochter zoekt. Zij was in de “verwarde begindagen van september 1944” door de Ordedienst gearresteerd. Dat zou zijn gebeurd omdat ze handel had gedreven met de Duitsers. Toen de vader hoorde dat zijn dochter was gearresteerd probeerde hij te achterhalen waar ze was opgesloten en wat haar ten laste werd gelegd. Hem werd verteld dat ze samen met een ander meisje was aangehouden en dat ze was weggevoerd, “waarna men haar niet meer heeft gezien”. “In hun begrijpelijke onrust” deden de ouders overal navraag, bij de drukke kantoren van officiële personen en bij tientallen instanties. Maar, zo schreef Hofwijk, “zij botsten tegen een muur van afschuwelijk norsch stilzwijgen”.

Volgens Hofwijk wilde de vader weten wat er met zijn dochter is gebeurd, waarom ze niet met collaborateurs en landwachters werd opgesloten “al was zij dan slechts een licht geval”. Waarom kreeg ze nooit de kans te worden berecht, net als de NSB’ers, de WA’ers die “tienmaal erger waren en honderdmaal meer schuldig”. Haar vader zou vrede hebben met haar veroordeling “omdat het recht zijn beloop moet hebben”, maar Justitia schijnt blind, doof en stom te zijn. Ze is net zo gekneveld als “tijdens de bezetting en over haar oor sloot zich de machtige hand” van de voormalige illegaliteit. Hofwijk benadrukte dat de wanhoop

1 Voor het oorlogsverleden van de in het Zeeuws-Vlaamse Ossensisse als Willy Kint geboren journalist J.W. Hofwijk (1920-2009). Hofwijk, *De Partizanen*.

van de ouders “ons koud laten” kan, maar “het Recht kan ons niet onverschillig zijn”. Het ging hier bovendien ook om de goede naam van de illegaliteit, om de “rechtvaardiging van alle martelaren” in de strijd van vrijheid en recht. In naam van zijn gesneuvelde verzetsvrienden wilde Hofwijk dat door de Nederlandse rechtszaal de vraag zou klinken:

Waar bleven de twee meisjes die door den O.D. te Axel werden gearresteerd?
Want er moet weer recht in Nederland zijn.

Dat het allicht geen toeval was dat de redactie de oproep van Hofwijk publiceerde blijkt uit het commentaar dat eraan werd toegevoegd. De krant had immers een onderzoek ingesteld naar het lot van “de meisjes”. Men kon een vader en moeder in het bevrijde Nederland immers niet in onwetendheid laten over het lot van hun dochter, “ze moge dan ‘fout’ geweest zijn”? Moesten er ten koste van een “zielemarteling van de ouders” reputaties gered worden? De redactie had zelf geprobeerd door te dringen “in de doolhoven van deze duistere zaak”, en liet weten wat men had gevonden. Allereerst bleek dat “die morgen”, de lijken van de twee “meisjes” op last van de officier van justitie opgegraven zouden worden. De krant verscheen dus precies die ochtend met een eerste verklaring van de gebeurtenissen. Die vatte de krant als volgt samen.

De zaak was onderwerp van een justitieel onderzoek, zodat er dus stukken en rapporten over moesten bestaan. Maar omdat de zaak toch al sinds september 1944 in onderzoek moest zijn kreeg men niet de indruk dat de autoriteiten voortvarend te werk gingen. De redactie had zelf de zaak gereconstrueerd op basis van “flarden van gegevens en brokstukken van verhalen”. Daaruit bleek dat op 4 september (de redactie verwijst daarbij per abuis naar Dolle Dinsdag, maar dat was 5 september) “het ene meisje, Antheunis” te fiets van Axel naar Terneuzen was gereden voor een familiebezoek. Ze had goederen en geld bij zich. De volgende dag ging ze terug, en reed nog even langs bij “een landbouwer met wie ze handelde”. Toen ze daar het erf opreed zag ze een aantal gewapende mannen van de Ordedienst (het voormalig verzet). Ze schrok en keerde terug, maar werd op de weg aangereden door een auto waarmee ze naar de boerderij werd gebracht. Vandaar werd ze samen met een ander meisje naar het stadhuis van Axel gebracht. Dat andere meisje (de krant noemt zowel boer Gerard Weijns als Debora van Es niet bij naam) was van een wagen gehaald met daarop een Duits officier en twee Russische Wehrmacht-soldaten. Vrijdagmiddag zijn ze dan in een deken gewikkeld in een geblindeerde wagen weggevoerd. Leefden ze toen nog? En waarheen werden ze vervoerd? “Dat was het geheim waarover het zware stilzwijgen viel”. De groep van de Ordedienst die hen vervoerde zou door een Duitse patrouille in het nauw zijn gebracht. De redactie vroeg zich af of men hier “uit oorlogsnoodzaak” tot “doortastende maatregelen”

was gedwongen? “Heeft men buiten alle rechtspraak om de meisjes toen maar ‘geliquideerd’? Zag men niet in dat deze vonnisloze executie niet paste in de strijd voor vrijheid en recht?” Ook vroeg de redactie zich af of de “twee daders” bekend waren, en of er een wist te ontvluchten naar Amerika?

De redactie riep tenslotte op openheid te betrachten, de ongeruste ouders volledig in te lichten, en licht te werpen op “misdrijven, misslagen, daden van oorlogsnoodzaak of hoe men het ook noemen wil uit verwarde dagen”. Hoewel de redactie “bij voorbaat” aannam dat er wel “verzachtende omstandigheden” zouden zijn.

Doch de doofpot kan nimmer verontschuldigd worden.
Er moet weer recht in Nederland zijn, zegt J.W. Hofwijk.
Wij zeggen het hem na.

De vrouwen werden inderdaad opgegraven, maar openheid kwam er niet. Er werd na dit commentaar ook door *de Stem* verder vooral gezwegen, en steun voor de ouders kwam er niet meer. Bijna veertig jaar later, in september 1984, publiceerde *de Stem* een nieuw artikel over de zaak, gebaseerd op onderzoek door journalist Paul de Schipper. Het lange stuk werd ook de aanleiding voor een radio-uitzending van het VPRO-programma *Het spoor terug*: aflevering negen van een reeks over afrekeningen: ‘moord in Axel’. Nu, tachtig jaar later, presenteren we in dit boek het resultaat van het eerste kritische onderzoek naar de gebeurtenissen van 1944. Wij namen bij ons onderzoek naar de misdrijven en de daaropvolgende doofpotoperatie niet zomaar aan dat er sprake was van “oorlogsnoodzaak” of “verzachtende omstandigheden”.

Veel persoonlijke verhalen uit de Tweede Wereldoorlog raken in de vergeetelheid. De generatie die de oorlog meemaakte, kon of wilde er vaak niet over praten. Hun verhalen worden vaak meegenomen in het graf. Kinderen of kleinkinderen blijven hierdoor met vragen rondlopen over hun voorouders of andere familieleden. Daarop is zeker het gezegde van de Belgische socioloog Luc Huyse van toepassing: “Alles gaat voorbij, behalve het verleden”. Soms gaat het om zeer traumatische gebeurtenissen, die ondanks het zwijgen in de herinnering levend blijven. Inmiddels zijn alleen al in Nederland honderden boeken gewijd aan persoonlijke geschiedenissen uit de Tweede Wereldoorlog. Ze laten zien, dat het verwerkingsproces van wat er toen is gebeurd nog altijd niet is voltooid.

Moord op het Groot Eiland presenteert zo’n verhaal waarvan het verwerkingsproces nog steeds niet voltooid is. Deze geschiedenis van voor, tijdens en na de oorlog begint in het Zeeuws-Vlaamse grensstadje Axel, maar waaiert uit over de hele wereld. Door de wereld te bekijken vanuit het perspectief van één familie en haar lotgevallen blijkt hoe het leven in een grensstadje als Axel door talloze fijne daden verweven was met de rest van de wereld. Het uiteenrafelen van

de families, gemeenschappen, netwerken, instituties en individuele levens die bij deze zaak betrokken bleken, voerde ons naar plaatsen elders in Nederland, naar België, Italië, Duitsland, Frankrijk, Zwitserland, de Sovjet-Unie, Spanje, het voormalige Nederlands-Indië, Israël en de Verenigde Staten. Dit is het verhaal van een publiek geheim dat al snel stof deed opwaaien naar nationaal niveau, en nog altijd de aandacht trekt. Het is een geschiedenis over de misdaden die in de septemberdagen van 1944 werden gepleegd tegen twee jonge onschuldige vrouwen, door leden of medewerkers van de Zeeuws-Vlaamse Ordedienst. Deze misdaden schreeuwen al tachtig jaar om gerechtigheid en heling van nog niet genezen wonden voor de betrokken families en lokale gemeenschappen.

De levens van de twee vrouwen raakten met elkaar verbonden op Dinsdag, 5 september 1944. Rond 15 september 1944 zijn ze vermoord. Tussen 16 en 20 september 1944 werd Oost-Zeeuws-Vlaanderen na de verwoestende Slag om Axel door Poolse troepen bevrijd. We volgen de gebeurtenissen vanuit het perspectief van de familie Antheunis, die vanaf de verdwijning van Marie heeft geprobeerd de waarheid boven tafel te krijgen. In deel 1 van ons boek vertellen we het verhaal van deze bijzondere familie en de leefwereld waarin Marie Antheunis opgroeide en volwassen werd; een alleenstaande moeder met een zoontje. In deel 2 reconstrueren we wat er in die septemberdagen van 1944 gebeurd is, waarom, en wie daar precies verantwoordelijk voor waren. Marie Antheunis werd door een beslissing die ze in 1933 nam een bommoeder *avant la lettre*. Haar levenseinde leidde in 1944 tot een *cold case*.

De belofte die Amar Antheunis enkele maanden voor haar dood in 1966 als kleinzoon aan zijn grootmoeder deed, was de aanleiding tot ons onderzoek. Dat is nu zo'n achtenvijftig jaar geleden. Hij beloofde de moordzaak uit te zoeken om de waarheid boven water te krijgen en het onrecht, nadien door de Nederlandse overheid begaan, aan het licht te brengen. Niet alleen zijn immers de daders nooit berecht, maar ook hebben de verdachten zich nooit kunnen verdedigen. Grootmoeder Henrica van den Ierssel was in 1966 al veertien jaar weduwe en had inmiddels zes van haar tien kinderen begraven, onder wie op 22 juni 1966 haar lievelingszoon François, Amar's vader. Haar zoon Johan, gesneuveld in Spanje, heeft ze nooit kunnen begraven. Zo hadden verlies en rouw haar leven bepaald. Na de dood van haar man Clement Antheunis in 1952, woonde ze samen met haar ongetrouwde dochter Martha die voor haar zorgde. Henrica stierf op 30 maart 1967 op de leeftijd van 88 jaar.

Nu de laatste getuigen van wat er in die septemberdagen is gebeurd nog in leven zijn, maar alle daders en verantwoordelijken helaas zijn overleden, zijn we alsnog op zoek gegaan naar antwoorden op vragen die in de familie Antheunis nog altijd onbeantwoord zijn gebleven. Dezelfde vragen zullen de familie Van Es hebben beheerst, maar die deed er het zwijgen toe.

Gedreven door een groeiende reeks vragen over de moorden op deze twee onschuldige vrouwen startten we ons onderzoek. Wat was het motief of wat waren de motieven voor de moorden? Wie was of wie waren de moordenaars? Wat is er met de vrouwen gebeurd in de week voorafgaand aan de moord? Waarom werden de stoffelijke overschotten bijna anderhalf jaar lang verborgen gehouden voor de families? Waar zijn de fiets, het geld en de goederen gebleven die Marie Antheunis bij zich had? Waarom zijn dader(s) en verantwoordelijken nooit voor de rechter gebracht? Omdat het gerechtelijk vooronderzoek niet is gevolgd door een rechtszaak tegen de dader(s) en verantwoordelijken, en omdat er nog nooit een kritisch historisch onderzoek is gedaan naar deze zaak zijn al die vragen nooit beantwoord. Er is een dichte nevel over deze geheimzinnige moordzaak blijven hangen.

Het onderzoek begon met een reeks interviews van enkele laatste ooggetuigen, totdat een voetnoot in *Fout en niet goed* van Koos Groen ons op het spoor zette van dossier no. 1362 in het archief van de Bijzondere Rechtspraak in het Nationaal Archief. Het bleek te gaan om het dossier van het gerechtelijk vooronderzoek en de doofpotoperatie, waarin de ministeries van Justitie en van Oorlog de eindverantwoordelijkheid hadden. Tientallen archiefbezoeken en interviews later, en na honderden uren analyseren, schrijven, schrappen en herschrijven konden we eind december 2023 een manuscript voorleggen aan onze zeven kritische meelezers.

Het verstrijken van de tijd bracht ook een voordeel met zich mee. Er is immers een overstelpende hoeveelheid bronnenmateriaal openbaar gemaakt, geordend en geanalyseerd. Dat geldt zowel voor bronnenmateriaal dat direct met de moorden is verbonden, maar ook voor bronnen die nodig zijn om de slachtoffers, de daders, getuigen en andere betrokkenen te kunnen begrijpen en hen recht te kunnen doen. Archiefmateriaal uit kringen van het voormalig verzet, gerechtelijke dossiers, allerlei archieven van de overheid en staatsinstellingen, kranten en andere media zijn openbaar geworden en zijn gemakkelijker toegankelijk dan ooit. Bovendien zijn in de loop van tientallen jaren ook vele mondelinge overleveringen uit bijvoorbeeld kringen van het verzet of van onderduikers gedocumenteerd. Hoewel alle direct betrokkenen van de moorden en de doofpotaffaire zijn overleden hebben we toch nog mensen kunnen spreken met een levendige herinnering aan die tijd. Soms leven herinneringen bovendien voort in de mensen die verhalen van ooggetuigen hebben gehoord, en juist via zulke herinneringen konden we nog heel dicht bij ooggetuigen van de moorden komen.

Dit is een verhaal over een onverzettelijke vrouw die de moed had om tot het bittere eind haar eigen weg te gaan. Het is ook het verhaal van haar familie, vooral haar ouders, zonder wie de zaak nooit zoveel stof had doen opwaaien, en

zonder wie dit boek nooit geschreven had kunnen worden. Het is een eerbetoon aan deze vrouw die op een gruwelijke manier om het leven is gebracht, maar ook aan haar ouders die door de jarenlange onwetendheid en hun onmetelijke verdriet zo geleden hebben. Nu we, na tachtig jaar, de waarheid dichterbij dan ooit benaderd zijn, is van degenen die bij de moord op twee onschuldige vrouwen betrokken waren, niemand meer in leven. Gerechtigheid kan dus niet meer geschieden. Dat zou immers herstel van onrecht betekenen en berechting van degenen die zich aan de misdrijven schuldig hebben gemaakt of medeplichtig waren aan het toedekken ervan. Om haar zaak recht te doen hebben we het leven van Marie Antheunis en haar familie, de wereld waarin zij opgroeide en haar leven leidde, en de mensen die verantwoordelijk waren voor haar dood, een plaats gegeven in ons verhaal. Marie Antheunis was op 4 september 1944 van huis gegaan en is nooit meer weergekeerd. Het is alsof wij haar met dit boek na tachtig jaar toch nog thuisbrengen.

Koewacht/Middelburg, januari 2025